

ISSN 2181-922X

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

O'ZBEKISTON

2025 Vol. 2

tsuull.uz
uzlc.tsuull.uz

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2025 Vol. 2

tsuull.uz

uzlc.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov
Bosh muharrir o'rinbosari: Nozliya Normurodova
Mas'ul kotiblar: Ozoda Tojiboyeva
Sanjar Mavlonov

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoyev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farhod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ūlvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinaxon Jamoldinova, Ziyoda Teshaboyeva.

Tahrir hay'ati

Nazef Shahrani (AQSH)	Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)
Elizabetta Ragagnin (Italiya)	Timur Xo'jao'g'li (AQSH)
Ahmadali Asqarov (O'zbekiston)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akmal Nur (O'zbekiston)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Bahtiyar Aslan (Turkiya)	Akmal Saidov (O'zbekiston)
Emek Ūşenmez (Turkiya)	Mark Toutant (Fransiya)

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.tsuull.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nozliya Normurodova

Executive secretaries: Ozoda Tajibaeva
Sanjar Mavlanov

Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ülvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinakhan Jamoldinova, Ziyoda Teshabaeva.

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)	Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)
Elisabetta Ragagnin (Italy)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)	Tanju Seyhan (Turkey)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Hisao Komatsu (Japan)
Akmal Nur (Uzbekistan)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Akrom Habibullaev (USA)	Nicholas Kontovas (Great Britain)
Bahtiyar Aslan (Turkey)	Akmal Saidov (Uzbekistan)
Emek Üşenmez (Turkey)	Marc Toutant (France)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.tsuull.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Hamid Bozorov

Fonetik dialektizmlarning lingvopoetik xususiyatlari (o'zbek xalq ertaklari matnlaridagi dialektizmlar misolida).....6

Noorullah Altay, Tuyg'un Hussamuddin

O'zbek adabiy tilidagi ayrim muammoli so'zlar xususida.....20

Sabohat Bozorova

"Devonu lug'oti-t-turk" dagi ot bilan bog'liq leksika va maqollar.....36

Efsane Baxsheliyeva

Azərbaycan türkçesinde ve ingilizcede dost ve düşman kavramlarının dile yansıması.....60

Nigar Babayeva

Azərbaycan türkçesinde ve İngilizcede kültürel kelimelerin (realiaların) çeviri süreci ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar.....73

Adabiyotshunoslik

Shamsuddin Ortaq

Yıldızlı Geceler Romanında Babür ile Nevai'nin Edebi İlişki Kapsamının Yansıması.....86

Fan. Ta'lim. Metodika

Madina Nazarova

Diplomatik diskursda *tema* va *rema* modellari.....99

San'at

Sabina Namazova

16 yūzyıl Tebriz ve Babür Minyatür Okullarının Yapısal-tipolojik paralelleri.....113

CONTENT

Linguistics

Hamid Bozorov

Lingvopoetic Features of Phonetic Dialectisms (examples of Dialectisms in the Texts of Uzbek Folk tales).....6

Noorullah Altay, Tuygun Hussamuddin

On some Problematic words in the Uzbek Literary Language.....20

Sabohat Bozorova

Vocabulary and Proverbs Related to Horses in the “Dīwān Lughāt al-Turk”36

Efsane Bakhsheliyeva

The Concepts of Friend and Enemy in Azerbaijani and English.....60

Nigar Babayeva

Translation Process of Cultural Words (Realias) in Azerbaijani Languages and English and the Challenges Encountered in this Process.....73

Literature

Shamsuddin Ortaq

The Reflection of Babur and Navai’s Literary Relationship in *The Starry Nights*.....86

Science. Education. Methodology

Madina Nazarova

Theme and Rheme Patterns in Diplomatic Discourse: Implications For Esp Pedagogy.....99

Art

Sabina Namazova

Structural-typological parallels of the 16th century Tabriz and Babur Miniature Schools.....113

Azerbaycan türkçesinde ve ingilizcede dost ve düşman kavramlarının dile yansması

Efsane Baxşeliyeva¹

Özet

Toplumun oluşumunun başlangıcından bu yana insan düşüncesinde *dost* ve *düşman* kavramları var olmuştur. Dostluk bir ahlaki değerdir. Hayat için zorunlu sayılan *dost* ve *düşman* kavramları, hemen hemen tüm dünya dillerinde mevcuttur. Bu kavramları çoklu bileşenleri ve kültürel bağlantılarıyla karakterize edilir. *Dost* ve *düşman* kavramlarının farklılığı ve somutluğu birbirini tamamlamakta, anlamları tam ve yeterli bir şekilde farklı dillerde açıklanmaktadır. Herhangi bir dilde kavramların kullanımı dış faktörler tarafından belirlenir. Farklı dil ailelerinden olsalar da, bu makalede İngilizcenin ve Azerbaycan Türkçesinin dil materyalleri temelinde *dost* ve *düşman* kavramları incelenmiş olup her iki dilde benzer ve farklı yönler öne çıkartılmaya çalışılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde ve İngilizcede *dost* ve *düşman* algısı ve bu kavramların özellikleri ele alınarak her iki dilin sözlüklerinde, atasözlerinde, halk edebiyatı örneklerinde işleyiş biçimleri incelenmiş ve onların tasnif edilmesine, çözümlenmesine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dost, düşman, kavram, Azerbaycan Türkçesi, İngilizce.*

Giriş

Düşman kavramı, insan ilişkilerinin karmaşık ve çok katmanlı bir biçimi olarak toplumsal ve kültürel hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu kavram, tarih boyunca toplumların karşılıklı ilişkilerinde, çatışmalarında ve aynı zamanda birlik ve dayanışmaya ihtiyaç duydukları anlarda şekillenmiş ve gelişmiştir. Düşman yalnızca karşı tarafı temsil eden olumsuz bir figür değil, aynı zamanda bir toplumun kendi kimliğini, değerlerini ve sosyal düzenini belirlemek için başvurduğu sembolik bir anlam alanıdır. Buna karşılık "dost" kavramı ise olumlu ilişkileri, güveni, manevi yakınlığı ve toplumsal desteği ifade eder. Dost ve düşman kavramları birbiriyle karşıt,

¹ Efsane Baxşeliyeva – Baku Slavyan Üniversitesi, Doktora öğrencisi, öğretim üyesi.

E-Mail: baksaliyevaefsane@gmail.com

ORCID ID: 0009-0009-0691-8967

Alıntı için: Baxşeliyeva, E. 2025. "Azerbaycan türkçesinde ve ingilizcede dost ve düşman kavramlarının dile yansması". *Özbekistan: Dil ve Kültür* 2: 60 – 72.

ancak birbirini tamamlayan iki temel sosyal rol ve anlayıştır. Bu iki kavram, birçok dilde ve kültürde farklı biçimlerde ifade edilse de, her biri bireyin ve toplumun dünyayı algılayış biçimini yansıtır. Her dil, mensubu olduğu kültürün tarihi birikimini, düşünce yapısını ve ahlaki değerlerini kelimeler ve kavramlar aracılığıyla dışa vurur. Bu nedenle dillerde dostluk ve düşmanlıkla bağlı kavramların nasıl ifade edildiği, o toplumların dünya görüşünü anlamak açısından büyük önem taşır. Özellikle İngilizce ile Azerbaycan Türkçesi gibi iki farklı dilde dost ve düşman kavramlarının nasıl yapılandığına bakmak, hem ortak insanî değerleri hem de kültürel farklılıkları ortaya koyar. Bu kavramların sadece sözcük anlamları değil, aynı zamanda kullanıldıkları bağlamlar, çağrışımları ve toplumsal işlevleri de bu karşılaştırmada belirleyici olur. İngilizce, dünya genelinde yaygın olarak konuşulan ve birçok kültürle temas hâlinde olan bir dil olarak, dost ve düşman kavramlarını daha çok bireysel ilişkiler çerçevesinde, soyut ve kavramsal düzeyde ele alma eğilimindedir. Öte yandan Azerbaycan Türkçesi gibi Türk dillerinde bu kavramlar daha çok tarihî hafıza, milli kimlik ve kolektif bilince dayanır. Örneğin, Azerbaycan Türkçesinde "dost" yalnızca yakın ilişki kurulan bir kişiyi değil, aynı zamanda millî birlik, kardeşlik ve ortak mücadele anlamlarını da içinde barındırır. Aynı şekilde, "düşman" kavramı yalnızca kişisel bir karşıtlık değil, kimi zaman toplumsal tehdit, tarihî çatışma ve yabancı unsurlara karşı oluşmuş bir direnç kodudur.

Bu iki temel kavram doğruluk, dürüstlük, sadakat, ihanet, adalet gibi ahlaki ilkelerle de doğrudan bağlantılıdır. Dil içerisinde bu kavramlar metaforlar, deyimler, atasözleri ve edebi ifadeler yoluyla zenginleştirilmiş ve nesiller boyunca aktarılarak kolektif hafızanın bir parçası hâline gelmiştir. Dost ve düşman kavramları aynı zamanda figüratif yani mecazlı bir yapıya sahiptir. Bir çekirdek anlamdan yola çıkarak, çevresel anlamlarla genişleyen kavramsal alanlar oluştururlar. Bu alanlar farklı toplumsal, tarihî ve kültürel bağlamlarda yeniden şekillenir, yeni anlam katmanları kazanır. Sonuç olarak, dost ve düşman kavramlarının İngilizce ve Azerbaycan Türkçesi gibi iki farklı dilde nasıl algılandığını incelemek, hem dilsel hem de kültürel düzeyde değerli bir bakış açısı kazandırır. Bu tür karşılaştırmalı çalışmalar, yalnızca kelime ve anlam incelemesinden ibaret değildir; aynı zamanda toplumların etik ve sosyal düşünce biçimlerini de anlamaya katkı sağlar. Dil yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir kültürün aynasıdır ve bu aynada dostluk ile düşmanlık gibi kavramlar, insanlığın ortak yaşantısının izlerini taşır.

Çalışmanın amacı ve kapsamı

Bu çalışmanın temel amacı, "dost" ve "düşman" kavramlarının halkın zihninde və dilinde nasıl oluştuğunu, bu iki anlayışın tarihsel, kültürel və semantik yönlərdən nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır. Bu çərçivədə, özellikle halk edebiyatında, sözlüklerde ve atasözlerinde bu kavramların nasıl işlendiği, hangi çağrışımları barındırdığı ve toplum belleğinde nasıl yer ettiği analiz edilmiştir. Dostluk ve düşmanlık gibi temel ahlaki ve sosyal kategoriler, dilin içinde sadece anlam yönüyle değil, aynı zamanda kültürel taşıyıcı olarak da işlev görür. Bu bağlamda dost ve düşman kelimelerinin halk dilinde ve yazılı kaynaklarda nasıl şekillendiğini incelemek, toplumların değer dünyasını anlamaya katkı sağlamaktadır. Çalışmanın kapsamı, bu iki kavramın Türk halk kültüründeki ve İngiliz dil kültüründeki izlerini karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi de içermektedir. Dost ve düşman kavramlarının yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal ve kolektif düzeyde nasıl algılandığı, bu kavramlara yüklenen anlamlar, metaforik ifadeler, deyimler ve atasözleri üzerinden incelenmiştir.

Özellikle halk edebiyatı ürünleri, destanlar, anonim anlatılar ve geleneksel sözlü kültür unsurları, bu iki kavramın halk zihnindeki yerini anlamak açısından önemli birer veri kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, içerisinde doğrudan "dost" ve "düşman" kelimelerinin ve bu kökten türetilmiş sözcüklerin yer aldığı yazılı eserler ve sözlükler tespit edilerek sınıflandırılmıştır. Ayrıca bu kavramlara ilişkin daha derin bir kavramsal çerçeve çizilebilmek adına çeşitli akademik ve kültürel kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bunlar arasında, S. Armutçu'nun "Aristoteles'e Göre Dostluk Kavramı" adlı çalışması, klasik felsefi dostluk anlayışına dair önemli bir teorik temel sunarken, Dede Korkut Destanı Türk halk düşüncesinde dostluk ve düşmanlık temasının epik bağlamda nasıl işlendiğini gösteren kıymetli bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü ve İngilizce Açıklamalı Sözlük gibi dilsel kaynaklar, her iki dildeki kavram yapılarını karşılaştırma imkanı sağlamıştır. Bunlara ek olarak, Özkul Çobanoğlu'nun "Türk Dünyası Atasözleri Sözlüğü"nde Türkiye Türkçesine ait atasözleri üzerinden yürütülen çözümler, toplumsal bellekte dost ve düşman kavramlarının nasıl yerleştiğini, halk bilgeliğinin bu kavramlara nasıl yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Çalışmada belirtilen tüm bu kaynaklar ışığında, dostluk ve düşmanlık kavramlarına dair içerik analizi yöntemiyle kapsamlı bir değerlendirme yapılmış, her iki kavramın hem bireysel

Dost kavramının çeşitli halklarda algısı ve kökeni

*Eski yunancada philein keliemsinden gelen arkadaş ve dost kelimeleri "sevmek" anlamında kullanılmıştır. Prihos kelimesinin ise ev anlamına da gelen *per- kökünden türediği varsayılmaktadır. Günümüzde oldukça dar anlamıyla kullansak da antikçağda dostluk, kişinin arkadaşları dışında anne babasına, akrabalarına, iş arkadaşlarına, yurttaşlarına veya vatanına duyduğu sevgi ve bağlılığı da içine alması bakımından üzerinde düşünmeye değer bir ilişki biçimiydi [Üsünel 2021, 218]. Latinceye yurttaş, Germen dillerinde ev halkı, Baltık dillerinde eş, Sanskritçede sevgili, sevilen, değerli anlamına gelir [Kılıç 2012, 5].*

Dost kelimesi Farsça ve Orta Farsça *dost* "arkadaş" kelimesinden alınmıştır. Bu sözcük eski Farsça aynı anlama gelen *daustā* kelimesinden türemiştir. Kelime Pehlevicede aynı anlama gelen *zušta* kelimesi ile köktaşdır [Nişanyan]. Eski Hint-Avrupa dillerinde *arkadaş, yoldaş* her şeyden önce *özgür, bağımsız hane halkı* anlamında da kullanılmıştır. Bu anlamda aynı evi paylaşan insanlar, arkadaş olarak kabul edilir. Kanaatimizce, hem Hint-Avrupa, hem de Türk lehçelerindeki *dost, arkadaş* kelimelerini karşılaştırdığımızda bu kelimelerin kökeninde güven kavramının olduğunu görüyoruz. Başlangıçta aynı evde, yurttta, ya da çadırda yaşayan insanlar birbirlerine arkadaş ya da yoldaş olarak hitap ederken, daha sonra kelimenin anlamı genişlemiştir.

Tarih boyunca her milletin ulusal çıkarları açısından dostları ve düşmanları olmuştur. Elbette burada kişisel dostluk ve düşmanlıklar da rol oynamaktadır. Ancak bize göre Azerbaycan halkının *dost ve düşman* kavramına yaklaşımı İngilizlerden farklıdır. Azerbaycan Türkleri için *dost* kutsal bir kelimedir. Temel fark, Azerbaycan Türkleri için *dost için ölmek, dostla tuz-çörek kesmek* "dostla ekmek ve tuz bölüşmek" gibi kavramların olmasıdır. Azerbaycan Türkleri için *Dost dar günde tanınar* "Dost zor günde belli olur" deyimini ne kadar önemliyse, İngilizler için *Dost iyi ve mutlu günün dostudur*.

İngilizler için arkadaşlıkta *ekmek ve tuz* kavramının hiçbir anlamı yoktur. Ama Azerbaycan Türkleri ekmek bölüştikleri kişiyle "Hak-selâm"ı kesmezler, hatta, onunla ömür boyu dost olurlar. Azerbaycan Türkleri dostlarını çeşitli türlere ayırırlar: *kötü gün dostu, iyi gün dostu, ömür boyu dost, yakın dost - sık sık görüştüğünüz, güvendiğiniz ve inandığınız kişi* vb.

Azerbaycan türkçesinde dost kavramı

“Azerbaycan Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü”nde Farsça kökenli *dost* kelimesinden türetilmiş 17 kelime bulunmaktadır: *dostane, dost-aşna, dost-aşnalığ, dostbaz, dostbazlıg, dostcasına, dost-düşmen, dostlaşdırılma, dostlaşdırılmağ, dostlaşdırma, dostlaşmağ, dostlug, dostperest, dostperestlik, dostu, dostyana, dostyanalıg* [Azerbaycan dilinin izahlı lügeti 2006, 201].

Sovyetler döneminde diktatör rejimin etkisi ile yaygın olarak *yoldaş* kelimesi türetilmiş ve sıkça kullanır olmuştur. *Dost* kelimesine eş anlamlı olarak kullanılan *yoldaş* kelimesinin S.Altaylı'nın “Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü”nde 4 anlamı açıklanmıştır: 1. Arkadaş, dost, düşünce iş veya hayat şartları vs. yönünden birbirine yakın olan kimse, 2. Birlikte yola çıkan, yolculuk eden kimselerden her biri. 3. Eşim, kocam anlamında heyat yoldaşı, eş, zevce, koca, 4. Vatandaş, kimse, şahıs, sayın// seslenme ifadesi [Altaylı 1994, 1256]. Azerbaycan dilinin Açıklamalı Sözlüğü’nde *yoldaş* kelimesinden türetilen on bir kelime yer almıştır: *yoldaşcanlı, yoldaşcanlılıq, yoldaşcasına, yoldaşçığaz, yoldaşlaşma, yoldaşlaşmağ, yoldaşlı, yoldaşlıq, yoldaşsız, yoldaşsızlıq, yoldaşvari* [Azerbaycan dilinin izahlı lügeti 2006, 567]. *Dost* kelimesi *yoldaş* kelimesi ile mukayesede arkadaşlıktan daha yakın, daha samimi, daha sıcak bir ilişki anlamına gelir.

Azerbaycan Türkçesinde *dost* kavramına çok yakın, neredeyse eş anlamlı bir kelime olan *sırdaş* “sırdaş” kelimesi de vardır. *Sırdaş* “en yakın, sadık yoldaşlardan, arkadaşlardan biri” anlamındadır.

20. Yüzyılın başlarında Türkiye Türkçesinin etkisiyle Azerbaycan Türkçesinde *arkadaş* “arkadaş” kelimesi kullanılmış olsa da, günümüzde artık kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde ise *arkadaş* kelimesinin gelişim târihi, çok eskilere gitmez. 1901 yılında yazılan *Kamus-ı Türki’de akradaşlık* ibaresinden bahsedilmiş ve kelimenin kökeninin *arka* kelimesinden geldiği belirtilmiştir [Sami 1991, 1989]. Anlamı ise “refiğ”, “dost” olarak açıklanmıştır. Bizce kelimenin eski Türkçede kullanılan *kadaş* kelimesinden türetilmiş ve benzetilerek oluşturulmuş olması da muhtemeldir [Camali 2023, 112]. *Kadaş* kelimesi *ka* eki aynı akrabalara aileye mensup, bir yakın *kardeş* anlamına gelmektedir. Ancak daha sonra anlamı *komşu* olarak genişletilmiş aynı zamanda, *arkadaş, yoldaş* anlamında da kullanılmıştır. G.Clausona göre *kadaş*, kelimesindeki *ka* kelimesinin morfolojik olarak genişlemiş biçimidir. Örneğin, *sırdaş* kelimesi gibi [Clauson 1972, 607].

Azerbaycan halk edebiyatında düşman kavramı

Azerbaycan türklerinin de düşüncesinde düşman kavramı, uzun zaman halkın edindiği tecrübeler sonucu destanlara da konu olmuştur. Azerbaycan halk edebiyatında *düşman* kavramının gelişim tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bu târih *Dede Korkut Destanı*'na kadar uzanmaktadır. Dede Korkut destanları ve dönemin kaynakları, Oğuzların sadece Peçeneklerle değil, Kıpçaklarla da savaşlar yaptığını göstermektedir. Destanlarda doğrudan *demir yaylı Kıpçak Melik* ifadesi geçmektedir. Târihsel zeminde gerçekten Sirderya ve Aral bölgelerinde Kıpçaklarla Oğuz Yabgu Devleti arasında savaşların olduğu biliniyor ve Oğuzların bu kısa ömürlü devletine Kıpçaklar son vermişlerdir [Özel 2015, 181].

Halkın ruhunu canlı tutan folklor örneklerinden olan Dede Korkut Destanı'nda şöyle bir atasözü vardır: *Eski düşman dost olamaz* "Düşman daima düşmandır, onunla dost olunmaz". Dede Korkut Destanında *kara cübbeli kafirler* ifadesi düşman kavramını yansıtan ilginç kelime kombinasyonlarından biridir. Azerbaycan halkının Ermenilerle yaklaşık otuz yıl süren savaş ve mücadelesi, halkın dost ve düşman algısında köklü değişikliklere neden olmuştur. Bu uzun süreli çatışmalar, sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bellekte de düşman kavramının yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bu süreçte halkın folklorik hafızasında dostluk daha kutsal, düşmanlık ise daha belirgin ve tehlikeli bir kimlik kazanmıştır. Çünkü folklor, halkın yaşadığı tarihsel gerçekliklerin sözlü anlatımla kuşaktan kuşağa aktarıldığı bir hafıza aracıdır. Bu bağlamda destanlar da halkın tarihe verdiği tepkilerin ifadesi olarak değerlendirilir.

Destanlarda geçen savaşların çoğu "kâfir" olarak adlandırılan düşmanlara karşı yapılmaktadır. Kâfir kavramı, genel anlamda din düşmanını ifade etse de, her zaman ve her bağlamda bu anlamı taşımaz. Bazı durumlarda "kâfir" sözcüğü, yalnızca yabancı, istilacı ya da halkın değerlerine tehdit oluşturan kişi anlamında kullanılmıştır. Eserdeki kahramanlar sadece içsel çatışmalarla değil, aynı zamanda dış tehditlere, özellikle yabancı istilalarına karşı da büyük mücadeleler verirler. Bu kahramanlar, milletin bağımsızlık ve onuru için canlarını ortaya koyarlar. Dikkat edilirse bu tür savaşlardan söz eden destanların büyük çoğunluğunda "kâfir" olarak tanımlanan düşmanlar ülkeyi istila eden, halkın varlığına kasteden güçlerdir. Kahramanlar ise bu istilalara karşı halkı temsil ederek mücadeleye atılır, kahramanlık ve fedakârlık örnekleri sergilerler. Bu anlatılar, halkın düşman algısının tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini anlamak

açısından son derece önemlidir.

Bazı insanlar her ne kadar doğuştan ya da bilinçli olarak köklü bir düşmanlık duygusuna sahip olmasalar da, hayatın belirli alanlarında – özellikle maddi çıkar, mevki, şöhret ya da manevi değerler söz konusu olduğunda – diğer insanlara karşı düşmanlık besleyebilirler. Bu tür bir düşmanlık, çoğu zaman kişisel haset, kıskançlık, rekabet ya da öne geçme arzusunun bir yansıması olarak ortaya çıkar. İnsanlar başkalarının sahip olduğu bilgi, başarı, toplum içindeki saygınlık ya da zenginlik gibi nitelikleri tehdit unsuru olarak algıladıklarında, bu durum içten içe bir düşmanlık duygusuna dönüşebilir. İslam’a göre insanlar arasındaki düşmanlığın kaynağı çoğu zaman dünyevi farklılıklardır. Kur’an-ı Kerim ve hadislerde, bilgi ve servet eşitsizliklerinin, akrabalık bağlarının zayıflamasının, komşuluk ilişkilerinin bozulmasının insanlar arasında düşmanlığa yol açabileceği ifade edilmiştir. Bazen bu düşmanlık bilinçli olmayabilir; yani insanlar art niyet taşımadan, hatta farkında olmadan birbirlerine karşı olumsuz duygular besleyebilirler. Bu bağlamda İslam ahlakında, bireyin kendi iç dünyasını sorgulaması, nefsinin terbiye etmesi ve başkalarıyla olan ilişkilerinde adaletli, anlayışlı ve bağışlayıcı olması teşvik edilir. Günaha, adaletsizliğe, fitneye ve bozgunculuğa yol açan her türlü düşünce, tutum ve davranış ise “düşmanlık” olarak tanımlanmakta ve kaçınılması gereken bir tutum olarak görülmektedir.

Düşman kelimesinin göreceli eşanlamlıları şunları içerir: *şeytan, zalim, rakip, saldırgan, kıskançlık, kötü ruhlar, zalim, dedikodu, yok edici, suçlu, iblis, kötümser, düşman ordusunun askeri, faşist, günahkar, kötü kişi, dolandırıcı dolandırıcı, hırsız, zorba, yabancı, hayvan, kaba, rakip, eşkiya, manyak, katil, aptal vb.*

Atasözlerinde düşman kavramı: *Düşmen deyirmanına su tökmek* “Karşı tarafı güçlendirmek, yardım etmek anlamında kullanılır”, *Düşmen bağı çatlardan, düşmen çeperi* “Gelecekte ailenin soyunu devam ettirecek olan erkek evlet için kullanılır” *düşmen deyirmanına su tökmek* “düşmana yardım etmek anlamında” *düşmen gözü çıkardan/ düşmen bağı çatlardan* “kötü niyetli kişilerin kıskançlığına karşı kalkan olmak” vs.

“Azerbaycan Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü”nde düşman kelimesinden türetilmiş birçok kelimeye rastlamaktayız: *düşmenane* “düşman gibi”, *düşmence* “düşmanca”, *düşmencesine* “düşman gibi”, *düşmençilik* “düşmanlık yapma”, *düşmençilik etme* “düşmancılık etmek”, *düşmenolma* “düşman olmak”, *düşmenlik* “düşmanlık”, *düşmen-reqib* “rakip” [Azerbaycan dilinin izahlı lüğeti 2006, 567] vs.

İngilizcede dost (friend) kavramı

İngilizcede *soul mate* ifadesi Azerbaycan Türkçesindeki *sirdaş* “sırdaş” sözlük biriminin karşılığı olarak kullanılmaktadır. *Soul-mate* birleşik bir sözcük birimidir. İki kelimededen oluşmaktadır. *Soul spiritual part of person, believed to exist after death, mate-friend, companion or person one works or lives with, soul-mate* ifadeleri İngilizcede *can dostu, kalp dostu* anlamlarına gelse de, Azerbaycan Türkçesinde *sirdaş* kelimesi ile örtüşmektedir. Modern İngilizcede arkadaş kavramı, daha çok *friend, companion, comrade* kelimeleri ile de kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde, İngilizcedeki arkadaş kavramını içeren ifadeler esas olarak *friend* kelimesi ile ifade edilir. İngilizcede *My friend, bosom friend* “dostum ve ya can dostum”, *A friend in need is a friend indeed* “Dost dostun külüne muhtaçtır”. *II. friendly, amicable “dostca”; friends and pals “dost aşna”, one’s friends and relatives “bir kişinin dostları ve arkrabaları”* [Cambridge Dictionary] vb. gibi örneklerde *dost* yani *friend* kelimesi çeşitli şekillerde algılanmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise *dostbaz, İngilizcede loving to make friends easily, loving to support one’s friends passionately* “çok fazla arkadaş edinmeyi seven”, *arkadaş canlısı* (Türkiye Türkçesinde) anlamında kullanılır vb.

Çağdaş İngilizcede *comrade* kelimesi aynı zamanda *ortak* anlamına da gelmektedir: *Comrade “yoldaş, ortak, arkadaş”* vb. [Oxford Dictionary]. İngilizcede *comrade-in-arms* “silah arkadaş”, *comradeship* “arkadaşlık” kelimeleri de buradan türetilmiştir. İngilizcede *arkadaş* ve *dost* kavramını ifade eden çeşitli kelimeler olmasına rağmen en sık ve yoğun olarak kullanılan kelime *friend* sözcüğüdür. *In his bosom, sworn friend to be a friend in court, in court a friend in court friendless* “arkadaşsız”, “yalnız”, *friendliness* “arkadaşlık, nezaket, samimiyet”, *friendly* “nazik”, “samimi”, “dostca”, “tavır”, *to accept in a friendly manner* “birini nazikçe kabul etmek” vb. *Arkadaş* kelimesi bazen bazı ifadelerde kullanıldığında *kendim* anlamına gelir. *Friendly associations* “kendi dernekleri”, *friendly information* “kendi dernekleri hakkında bilgi” [Oxford Dictionary] vb.

İngilizcede *friend* kelimesinin tarihsel anlamları aşağıdaki gibidir:

1) *People bound by mutual admiration and sincerity* “Karşılıklı hayranlık ve samimiyetle birbirine bağlı insanlar”;

2) *Subject to the expansion of the meaning, it acquired the meanings of acquaintance-knowledge, friend-acquaintance* (burada anlam genişlemesi nedeniyle tanıdık, arkadaş anlamlarını

kazanmıştır);

3) *Close relative* “yakın bir akraba”;

4) *For people of both sexes - in the sense of “lover* “her iki cinsiyetten insanlar için kullanılır sevgili, sevilen anlamında”;

5) *Patron, partner, supporter* “patron, ortak, destekçi anlamında”;

6) *Non-enemy, friendly person* “düşman olmayan ve iyi ilişkileri olan kişi” [Oxford Dictionary]. Farklı kültürlerin ulusal ve toplumsal özelliklerini yansıtan kavramların karşılaştırılması sürecinde, bu kavramların her toplumda farklı şekillerde temsil edilmesi oldukça yaygın bir durumdur. Kavramların anlam dünyası, o kültürün tarihsel birikimi, değer sistemi ve toplumsal yaşantısıyla doğrudan ilişkilidir. Diğer birçok kavramda olduğu gibi, “dost” kavramı da İngiliz ve Azerbaycan Türk kültürlerinde farklı çağrışımlara sahiptir. İngiliz kültüründe dostluk daha çok bireysel sınırlar içinde şekillenirken, Azerbaycan Türkçesinde dostluk kavramı daha derin, fedakârlık ve sadakat temelli bir anlam yükü taşır. Bu farklılık, kavramın hem dilsel hem de sosyokültürel düzeyde farklı biçimlerde kodlanmasına yol açmaktadır.

İngilizcede düşman (enemy) kavramı

İngilizcenin Açıklamalı Sözlüğünde düşman kelimesinin anlamı aşağıdaki şekilde verilmiştir: *Enemy: 1. someone who hates you and wants to harm you; 2. someone who opposes or competes against you*”

Örneğin; *Enmity* “düşmanlık”

The enemy

I. *i. Enemy* “düşman”, *katı düşman* “bitter enemy”.

II. *s. enemy* “düşman” *enemy ship* “düşman gemisi”

Enemy -1. “düşman”.

Bitter- düşman; *To be sworn enemies* “ebedi deşman olmak”, *To be one’s own* “kendi kendine düşman olmak”, *The great /last enemy* “ölümüne düşman olmak” [Cambridge Dictionary] vb.

Çağdaş İngilizcede düşman kavramı aforizmalarda çeşitli şekillerde yer almıştır: *Observe your enemies, for they first find out your faults* “Düşmanlarınızı izleyin çünkü yanlışlarınızı ilk onlar görürler”, *The man who ain’t got an enemy is really poor*. “Düşmanı olmayan kişi yoksul bir bireydir”; *A man cannot be too careful in the choice of his enemies* “İnsana düşmanını seçmek şansı verilmiyor”, *“There is no little enemy* “Düşmenin büyüğü ve küçüğü olmaz”, *Man is his own worst enemy* “İnsan kendisinin en büyük düşmanıdır”

An enemy is anyone who tells the truth about you “Düşman senin hakkında gerçekleri söyleye bilendir” vs.

Sonuç

İncelenen sözlükler ve edebî metinler doğrultusunda yapılan değerlendirmelere göre, hem Azerbaycan Türkçesinde hem de İngilizcede “güvenmek” duygusu, genellikle dost olarak kabul edilen kişiye karşı duyulan bir his olarak tanımlanmıştır. Bu durum, her iki dilde de “dost”, “arkadaş”, “düşman”, “friend”, “enemy” gibi temel kavramlardan çeşitli sözcük birimlerinin ve deyimlerin türetilmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle halk dilinde ve atasözlerinde bu kelimelere yüklenen anlamlar, söz konusu dillerin temsil ettiği toplumların dünya görüşünü ve değer yargılarını yansıtmaları bakımından önemlidir. Her iki halkın düşünce sisteminde dostluk ve düşmanlık farklı yönleriyle şekillenmiştir.

Azerbaycan Türkçesinde “dost” kavramı daha çok zor zamanda belli olan, sadakatini sınav anlarında gösteren kişiyi ifade ederken; İngiliz kültüründe “dost” kavramı daha çok iyi zamanları paylaşmak, keyifli anları birlikte yaşamak temelinde tanımlanmaktadır. Bu durum, toplumların dostluk anlayışlarının yaşadıkları tarihsel, sosyokültürel deneyimlerle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Örneğin, “Dost dar günde tanınar” atasözü Azerbaycan Türkçesinde sıkça kullanılan ve dostluğun gerçekliğinin ancak zor anlarda ortaya çıkacağını vurgulayan bir deyimdir. İngilizcede ise bu anlamı birebir karşılayan yaygın bir deyim bulunmaz, bunun yerine daha yüzeysel ya da gündelik ilişkileri ifade eden “a fair-weather friend” gibi deyimlerle dostluk kavramına yaklaşılr.

Dede Korkut Destanı’nda yer alan “eski düşman dost olmaz” sözü ise yalnızca bir atasözü olarak değil, aynı zamanda Türk dünyasının ortak tarihsel hafızasında yer etmiş bir ilke olarak değerlendirilebilir. Bu söz, Azerbaycan da dahil olmakla bütün Türk topluluklarının düşmanlık kavramına yüklediği olumsuz çağrışımları ve bu kişilere karşı her daim dikkatli olunması gerektiğini vurgular. Düşman, her iki halkın düşüncesinde asla güvenilmeyecek, daima tetikte olunması gereken bir figürdür. Bu durum hem sözlü halk anlatılarında hem de yazılı kaynaklarda sıkça yer bulmuştur. Özellikle atasözlerinde düşmana sırt çevrilmemesi gerektiği, onun kurnaz ve tehlikeli olabileceği sıkça tekrarlanır. Azerbaycan halkının kültürel kodlarında dostluk, oldukça kutsal ve dokunulmaz bir kavramdır. Dostluk sadece bireysel ilişkilerle sınırlı

kalmaz, aynı zamanda toplumsal dayanışma, millet birliği ve kolektif hafızanın bir göstergesi olarak kabul edilir. Bu nedenle Azerbaycan Türkçesinde dostlukla ilgili ifadelerin başka bir dilin ya da kültürün taşıyıcısı tarafından tam anlamıyla anlaşılabilmesi için çoğu zaman özel bir bağlam ve açıklama gerekmektedir. Örneğin, "dost dərđinə şərđk olar" kimi ifadələr sadəcə empati deyil, həm də maddi-mənəvi dəstəyin tam formasını ehtiva edir. Dost ve düşman gibi temel kavramların farklı dillerde nasıl yorumlandığı, onların anlamsal alanlarıyla doğrudan ilişkilidir. Kavramların bu türden çok yönlü analizi yalnızca dilin yapısını değil, aynı zamanda toplumun düşünce sistemini de ortaya koyar. Bilişsel dilbilim bağlamında yapılan anlamsal analizler, bilgi ve deneyimlerin dile nasıl yansıdığını, kavramların zihinsel temsillerle nasıl bütünleştiğini inceleme imkânı sunar. Dost ve düşman kavramlarının bilişsel düzeyde incelenmesi ise, her iki halkın sosyal algı, kültürel hafıza ve değer yargılarının dili nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Altaylı, S. 1994. *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Armutçu, S. 2024. *Aristotelese göre dostluk kavramı*, Erişim tarihi: 5 Temmuz 2024, <https://manikkenbiledepresif.blogspot.com/2019/04/aristotelesten-gunumuze-dostluk-kavram.html>
- Azerbaycan dilinin izahlı lüğeti*. 2006. Bakı: Şerg-Gerb, cilt 1.
- Azerbaycan dilinin izahlı lüğeti*. 2006. Bakı: Şerq-Qerb, cilt 4.
- Camali, D. 2023. Orhon-Yenisey abidelerinin lingvokulturoloji tedgigi, Bakü: Elm, 2023.
- Cambridge Dictionary*. 2024. Erişim tarihi: 2 Temmuz, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bosom-friend>
- Clauson, Sir G. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press, 1972.
- English Oxford Living Dictionaries*: Erişim tarihi: 5 Temmuz 2024, <https://www.oxforddictionaries.com/>
- Kılıç, S. 2024. *Kimdir Dost Kime Denir Arkadaş Kimdir? Dost Kime Denir?*, Erişim tarihi: 2 Temmuz 2024, https://www.academia.edu/17355592/Arkada%C5%9F_Kimdir_Dost_Kime_Denir
- Nişanyan, S. 2024. *Kelime köken sözlüğü*, Erişim tarihi: 5 Temmuz 2024, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dost>
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*, 8th edition by Paragon Software Group [http \[electronic resource\]: / www.macmillandictionary.com](http://www.macmillandictionary.com)
- Özel, H. 2024. *Dede Korkut Destanlarında Oğuzların Düşmanları Kimlerdi?* Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Erişim tarihi: 2 Temmuz, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/407031>

- Sami, Ş. 1901. *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: İkdam Tıpkıbasım: Enderun Kitabevi.
- Tarhan, E. 2023. *Düşman kavramının Türkiye Türkçesi atasözleri örneğinde çözümlenmesi*. Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi.
- Turan, S.A. 2015. *Türkçenin deyim varlığı*, İstanbul: Kesit, 2015.
- Üsünel, C. 2024. *Amicitia romana: Cicero'nun laelius de Amicitia'sında beliren romalı dostluk anlayışı*, 2021. Erişim tarihi: 5 Temmuz 2024, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1683458>

The concepts of Friend and Enemy in Azerbaijani and English

Efsane Baxşeliyeva¹

Abstract

Since the beginning of the formation of society, the concepts of friend and enemy have existed in human thought. Friendship is a moral value. The concepts of friend and enemy, considered essential for life, are present in almost all world languages. These concepts are characterised by their multiple components and cultural connections. The difference and concreteness of the concepts of friend and foe complement each other, and their meaning is fully and adequately explained in different languages. The use of concepts in any language is determined by external factors. Although they belong to different language families, this article analyses the concepts of friend and foe on the basis of the language materials of English and Azerbaijan Turkish and tries to highlight the similarities and differences in both languages. The perception of friend and foe in Azerbaijan Turkish and English and the peculiarities of these concepts and their functioning in the dictionaries, proverbs, examples of folk literature of both languages were examined and their classification and analysis were tried to be carried out.

Key words: *Friend, enemy, concept, Azerbaijan language, English.*

References

- Altaylı, S. 1994. *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Armutçu, S. 2024. *Aristotelese göre dostluk kavramı*. Erişim tarihi: 5 Temmuz 2024, <https://manikkenbiledepresif.blogspot.com/2019/04/aristotelesten-gunumuze-dostluk-kavram>.

¹ *Efsane Bakseliyeva* – PhD Student and Faculty Member, Baku Slavic University.

E-mail: baksaliyevaefsane@gmail.com

ORCID ID: 0009-0009-0691-8967

For citation: Bakseliyeva, E. 2025. "The concepts of Friend and Enemy in Azerbaijani and English". *Uzbekistan: Language and Culture 2*: 60–72.

html

- Azerbaycan dilinin izahlı lüğeti*. 2006. Bakı: Şerg-Gerb, cilt 1.
- Azerbaycan dilinin izahlı lüğeti*. 2006. Bakı: Şerq-Qerb, cilt 4.
- Camali, D. 2023. *Orhon-Yenisey abidelerinin lingvokulturoloji tedgigi*, Bakü: Elm, 2023.
- Cambridge Dictionary*. 2024. Erişim tarihi: 2 Temmuz, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bosom-friend>
- Clauson, Sir G. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press, 1972.
- English Oxford Living Dictionaries*: Erişim tarihi: 5 Temmuz 2024, <https://www.oxforddictionaries.com/>
- Kılıç, S.2024. *Kimdir Dost Kime Denir Arkadaş Kimdir? Dost Kime Denir?* Erişim tarihi: 2 Temmuz 2024, [/https://www.academia.edu/17355592/Arkada%C5%9F_Kimdir_Dost_Kime_Denir](https://www.academia.edu/17355592/Arkada%C5%9F_Kimdir_Dost_Kime_Denir)
- Nişanyan, S. 2024. *Kelime köken sözlüğü*, Erişim tarihi: 5 Temmuz 2024, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dost>
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*, 8th edition by Paragon Software Group [http \[electronic resource\]: / www.macmillandictionary.com](http://www.macmillandictionary.com)
- Özel, H. 2024. *Dede Korkut Destanlarında Oğuzların Düşmanları Kimlerdi?* Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Erişim tarihi: 2 Temmuz, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/407031>
- Sami, Ş.1901. *Kamus-ı Türki*, İstanbul: İkdam Tıpkıbasım: Enderun Kitabevi.
- Tarhan, E. 2023. *Düşman kavramının Türkiye Türkçesi atasözleri örneğinde çözümlenmesi*. Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi.
- Turan, S.A. 2015. *Türkçenin deyim varlığı*, İstanbul: Kesit, 2015.
- Üsünel, C. 2024. *Amicitia romana: Cicero'nun laelius de Amicitia'sında beliren romalı dostluk anlayışı*, 2021. Erişim tarihi: 5 Temmuz 2024, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1683458>